

TÜRKOLOJİ ÜZERİNE

Prof. Dr. Talât TEKİN ile Söyleşi

A.K.: Sayın hocam, yıllardır Türkoloji çalışmalarının içindesiniz; ayrıca dilbilim eğitimi gördünüz. Bu iki geleneği birleştiren tanınmış bir bilim adamı olarak görüşlerinizin değer taşıdığına inanıyoruz. Türkoloji nedir? Türkoloji ile dilbilim arasında ne tür bir ilişki söz konusudur?

T.T.: Türkoloji'nin biri geniş öbürü de dar olmak üzere iki anlamı vardır. Geniş anlamıyla Türkoloji, Türklerin dil, tarih, edebiyat, sanat ve folklorunu inceleyen bir bilim dalıdır. Geniş anlamıyla Türkolojiye bu nedenle bazıları "Türklük Bilgisi" adını veriyorlar.

Dar anlamıyla Türkolojiye gelince, bu, Türk dilini en eski dönemlerinden bugünkü türlü dil ve lehçelerine varıncaya kadar inceleyen, onun sesbilimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel, sözlüksel ve anlambilimsel yapılarını ve gelişmelerini araştıran bir bilim dalıdır. Bu anlamıyla Türkoloji "Türk dilbilimi" demektir. Türk dilbilimi, Hint-Avrupa dilbilimi, Germanistik, İnanistik vb. gibi genel dilbiliminin konusu eski-yeni Türk dil ve lehçeleri olan özel bir dalı ya da koludur. Bu nedenledir ki Türk dilbilimi ile genel dilbilimi arasında pek sıkı bir ilişki vardır. Genel dilbilimini dışlayan, onun dili inceleme yöntemlerine ve evrensel ilkelerine sırt çeviren bir Türkoloji düşünülemez. Araştırmalarında genel dilbilimi yöntemlerini uygulamayan bir Türkolog sağlam bilimsel sonuçlara ulaşamaz.

A.K.: Günümüzde Türkoloji konusunda bellibaşlı tartışma konuları nelerdir?

T.T.: Günümüz Türkolojisinde bellibaşlı tartışma konuları Ana Türkçenin yeniden kuruluşu ile ilgili sorunlardır. Bu sorunların başlıcaları şunlardır: 1. Kapalı /e/ sorunu, 2. uzun ünlüler sorunu, 3. releşme (*rhovacism*) ve leleşme (*lambdacism*) ya da zeleşme (*zetacism*) ve şeleşme (*sigmatism*) sorunu, 4. sözbaşı /h-/ sorunu. Bunlara bir de Türk dillerini sınıflandırma ve adlandırma sorununu ekleyebiliriz.

Kapalı /e/ sorunu üzerinde bugüne kadar birçok araştırma ve inceleme yapılmışsa da sorun kesin olarak çözümlenmiş sayılamaz. Yalnız ilk hecede bulunan kapalı /e/ ünlüsünü bazı Türkologlar dokuzuncu ünlü fonem olarak kabul etmeye pek yanaşmıyorlar. Onlara göre bu normal açık /e/ ünlüsünün belirli fonetik çevrede oluşmuş bir yanses, yani alfonodur. Oysa Ana Türkçede var olduğu düşünülen kapalı /e/ ünlüsü bugün Azeri

Türçesinde dokuzuncu ünlü fonem olarak yaşamakta ve anlam farkı yapmaktadır: *ār* 'koca' : *er* 'erkek', *āl* 'el' : *el* 'halk, memleket', *āi* 'et' : *et-* 'emek, yapmak', *ān* 'en (üstünlük edatı) : *en* 'en, genişlik' vb. gibi.

Bazı Türkologlar (ölkemiz Türkologlarının çoğu) Ana Türkçede aslı uzun ünlülerin var olduğuna inanmıyorlar. Oysa, karşılaştırmalı Türk dilbilimi verilerine göre Ana Türkçede kısa ünlülerin yanı sıra uzun ünlüler de vardı. Bir başka deyişle, ünlü uzunluğu Ana Türkçede fonemikti, yani anlam farkı yapıyordu: *at* 'at' : *āt* 'ad, isim', *ot* 'ot' : *ōt* 'ateş' vb. gibi. Bu uzun ünlüler Türk dillerinin çoğunda kısalmış, fakat Türkmençe ile Yakutçada sistemli olarak korunmuşlardır. Alman Türkologlarından Gerhard Doerfer'in son yıllarda arkaik bir Türk dili olarak yeniden keşfettiği Halaççada da Ana Türkçedeki birincil uzun ünlülerin ya olduğu gibi ya da diftonglu olarak korunduğu anlaşılmıştır.

Ölkemiz Türkologlarının bazıları Türkmençedeki uzun ünlülerin Farsçanın etkisi ile sonradan meydana geldiği gibi hiç de bilimsel olmayan bir görüş ileri sürmektedirler. Türkmençeden binlerce kilometre uzakta konuşulan ve Farslarla hiç temasları olmayan Yakutların dilinde de aynı kelimelerde uzun ünlülerin bulunması bu görüşü çürütmeye yeter.

Uzun ünlüler konusuna değinmişken Harvard Üniversitesinde görev yapan Prof.Şinasi Tekin ile aramızda çıkan bir tartışmadan söz etmek isterim. Ş. Tekin bir süre önce 'yazı yazmak' anlamındaki *yaz-* eyleminin anlam değışmesi yolu ile 'yanılmak, yoldan sapmak, günah işlemek' anlamlarındaki Eski Türkçe *yaz-* eyleminden çıktığını ileri sürmüştü ('Bilim Bakalım Yazı Yazmak Nereden Geliyor', *Tarih ve Toplum*, Haziran 1990, s. 330-333). Bu etimoloji , her şeyden önce, fonetik nedenlerle kabul edilemezdi; çünkü birinci eylem uzun ünlülerin korunduğu Türkmençede kısa /a/ ile olduğu halde, ikincisi aynı dilde uzun /a/ ile *yaz-* biçiminde, Yakutçada da uzun /a/ ile *sas-* biçimindedir. Ben bir yazı ile sayın Ş.Tekin'in bu etimolojisine itiraz edince aramızda tartışma çıktı, hâlâ da sürüp gidiyor!

Genel Türkçe /z/ = Çuvaşça /r/ (örneğin GT *kız* = Çuv. *hir*) ve GT /ş/ = Çuv. /l/ (örneğin GT *kış* = Çuv. *hil*) ses denkliklerindeki iki fonem çiftinden hangisinin daha eski ve birincil olduğu sorunu geçen yüzyıldan beri Türkologlar (ve Altayistler) arasında tartışma konusu olarak süregelmektedir. Bir grup Türkolog (oldukça kalabalık bir grup!) GT /z/ ve /ş/ fonemlerinin daha eski ve birincil olduğunu savunurken başka bir grup Türkolog da Çuvaşçadaki /r/ ve /l/ fonemlerinin daha eski ve birincil olduğu görüşünü savunmaktadır. Çuvaşça bir Türk dili olduğuna göre Ana Türkçenin **reconstruction**'u için bu sorunun çözümlenmesi gerekiyor. Bu konu üzerinde yaptığım araştırmalar sonucunda Çuvaşçadaki /r/ ve /l/ fonemlerinin daha eski ve birincil olduğunu kanıtlayan yüze yakın kelime çifti bularak yayımladım. Bu kelime çiftlerinden biri *semiz* sıfatı ile onunla köktaş olan *semir-* eylemidir. Eski araştırmacılar *semir-* biçimini aslı sandıkları için işin içinden çıkamamışlardı. Oysa, konu çok basittir: Türkçe *semir-* eylemi daha eski ve aslı *semri-* eyleminden gelir; *semri-* eylemi de **semir* gibi eski bir biçimden adlardan geçişsiz eylem yapan {-I-} eki ile türemiştir. Durum böyle olunca *semri-* eyleminin kendisinden türediği **semir*'in bugünkü *semiz* sıfatının ilk ve aslı biçimi olduğu anlaşılır. Bunun gibi yüze yakın kelime çifti Çuvaşçadaki /r/ ve /l/ fonemlerinin Genel Türkçe /z/ ve /ş/ fonemlerinden daha eski ve birincil olduğunu kanıtlamaktadır. Buna rağmen bu konudaki tartışmalar sürüp gitmektedir. Yalnız şunu sevinerek belirtmeliyim

ki benimle bu konuda tartışmaya giren Doerfer sonunda Çuvaşçadaki /r/ ve /l/ fonemlerinin eskiliğini ve asliliğini kabul etmek zorunda kalmıştır!

Bir başka tartışma konusu da Ana Türkçede söz başında bir /h/ foneminin bulunup bulunmadığıdır. Halaççayı arkaik bir Türk dili olarak yeniden keşfeden Doerfer bu dilde birçok kelimedede söz başında bir /h/ foneminin bulunduğu gerçeğinden hareket ederek bu /h/ sesinin türeme olmayıp Ana Türkçede var olması gerektiğini ileri sürmüştür. Halaççadaki bu önses /h/ dağılık olarak Azeri Türkçesinde ve öbür Türk dillerinde de bulunmaktadır: Türkçe *ürk-* = Az. *hürk-* = Halaçça *hirk-*. Halaçça önses /h/ Altay dilleri teorisine göre Türkçe ile akraba olan Moğolcada (Orta Moğolca) da /h/ olarak karşımıza çıkıyor: Orta Moğolca *hürgü-* 'ürkmek'. Bu durumda Ana Türkçede, bugün ünlü ile başlayan bazı kelimelerin başında, sonradan düşmüş fakat Halaççada sistemli olarak korunmakta olan bir /h/ sesinin bulunduğunu da kabul etmek gerekiyor.

Türkolojide bir başka tartışma konusu da Türk dillerini adlandırma ve sınıflandırma sorunudur. Dünya Türkologlarının haklı olarak 'dil' adını verdikleri Çuvaşça, Yakutça, Tuvaca, Hakasça vb. gibi Türk dillerini ülkemiz Türkologlarının çoğu 'lehçe', hattâ 'lehçe'den daha az farklı bir konuşma türü saydıkları 'şive' terimi ile adlandırmaktadırlar: Türk lehçeleri, Türk şiveleri. Bu adlandırma bence de yanlıştır; çünkü *şive* terimi Türkçemizde daha çok *accent* karşılığı kullanılmaktadır: İngilizceyi Alman şivesi ile konuşmak, Türkçeyi Amerikan şivesi ile konuşmak vb. gibi. Şive kelimesinin bir de 'ağız' anlamında kullanılması vardır: Kayseri şivesi, Kastamonu şivesi vb. gibi. Bu nedenle şive kelimesinin Türk dillerinin sınıflandırmada kullanmak yanlıştır. Dilbilimi üç türlü konuşma türü (*varieties of speech*) tanıır: ağız (Alm. Mundart, İng. sub-dialect), lehçe (dialect) ve dil (language). Bunlar dışında dördüncü bir konuşma türü yoktur. Bu nedenle 'Türk dilleri' yerine 'Türk şiveleri' ya da 'Türk lehçeleri' deyimlerini kullanmak yanlış olur. Çuvaşça, Yakutça, Tuvaca, Hakasça, Altayca, Kırgızca, Kazakça, Tatarca, Türkçe vb. gibi konuşma türleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik (*mutual intelligibility*) oranı da çok düşüktür ya da sıfırdır. Bir Türkologun her şeyden önce kendi araştırma alanına giren konuşma türlerini, dil ve lehçeleri, doğru dürüst adlandırması gerekir.

Bununla ilgili bir başka tartışma konusu da Türk dillerinin sınıflandırılmasıdır. Birçok Türkolog Genel Türkçe /z/ fonemine karşılık /r/, /s/ fonemine karşılık da /l/ bulduran Çuvaşçayı kardeş dil saymaktadır. Bu da bence doğru değildir. Çünkü Çuvaşçadaki /r/ ve /l/ fonemlerinin eskiliği kanıtlanmıştır. Milât sıralarında Samoyetçeye geçmiş Türkçe ödünç kelimelerde /z/ yerine /r/, /s/ yerine de /l/ vardır: Sam. *yur* '100' < İlk Türkçe **yür*² (= Genel Türkçe *yüz*), Sam. *kil* 'kış' < İlk Türkçe **kıl*² (= Genel Türkçe *kış*). Bu durumda Çuvaşçadaki /r/ ve /l/ fonemlerinin Genel Türkçe /z/ ve /s/ fonemlerinden daha eski ve aslı olduğunu kabul etmek gerekir. Böyle olunca da Çuvaşça Ana Türkçeye değil, /r/ ve /l/ Ana Çuvaşçaya bütün öbür Türk dilleri de Ana Türkçeye gider. Başka bir deyişle, Çuvaşça ile öbür Türk dilleri 'kardeş' diller değil, 'kardeş çocukları'dır. Bu durumda Ana Türkçe döneminden de eski bir Türk-Çuvaş dil birliği tasarlamak zorundayız. Bu döneme İlk Türkçe (*Pre-Turkic*) adı veriliyor.

A.K.: Ülkemizde Türkoloji eğitiminin geliştirilmesi için neler önerirsiniz?

T.T.: Ülkemiz Türkolojisi her ne kadar bazılarınca ileri düzeyde sayılıyor ve 'Türkiye

Türkoloji çalışmalarının merkezi durumundadır' deniliyorsa da gerçek, ne yazık ki, öyle değildir. Türk niversitelerinden Türkolojinin temel kaynaklarından biri olan Radloff sözlüğünü bile kullanamayan 'Türk dili profesörleri' gelip geçmiştir. Yine yurt içinde ünlü bir Türkolog Trkmenceyi Oğuz grubundan saymamak gibi bilimdışı bir iddiada bulunabilmiştir. Bu Türkologun yazdığı gramer bilimsel yanlışlarla doludur. Örneğin bu Türkolog *ağar-*, *kızar-*, *morar-* vb. gibi eylemlerde görülen {+Ar-} addan eylem yapma eki ile *suvar-*, *başar-* vb. gibi örneklerdeki addan eylem yapma ekini bir ve aynı saymakta ve bu ek için 'Hem geçişsiz hem de geçişli eylemler yapar' demektedir. Oysa, söz konusu eylemlerde bir değil, iki ayrı ek bulunmaktadır. Birinci gruptaki eylemler Eski Türkçede yine {+Ar-} biçiminde olan ekle kuruldukları halde ikinci gruptaki geçişli eylemler Eski Türkçesi {+GAR-} biçiminde olan ekle türetilmiştir. Eski Türkçe {+GAR-} ekinin başındaki /g/ fonemi Türkiye Türkçesinde kurala uygun olarak dşince bu ek addan geçişsiz eylem türeten {+Ar-} eki ile eşsesli olmuştur. Bu ve bunun gibi daha pek çok örnek lkemizde Türkoloji eğitiminin üstlenenlerin yeterli şekilde yetişmediklerini göstermektedir.

Ülkemizdeki Türkoloji eğitiminin geliştirilmesi için yapılacak ilk şey bence Türkoloji programlarına genel dilbilimi derslerinin konulmasıdır. Bildiğim kadarıyla bugün Hacettepe niversitesi dışında hiçbir niversitemizin Türkoloji programında genel dilbilimi dersleri yoktur. Genel dilbilimi öğrenimi görmemiş bir Türkoloji mezunu akademik mesleği seçip Türkolog olmaya yneldeğinde gerçek bilimsel araştırmalar yapamayacak, eski kuşak Türkologların yanlışlarını, yenilerini de katarak, sürdürecektir. Bugün fonemle alofon, morfemle alomorf farkını bilmeyen ya da bunları birbirine karıştıran, dildeki ses değişmelerinin mutlak dzgnlğnden ve şartlı ses değişmelerinden habersiz olan bir Türkologun sağlam bilimsel araştırmalar yapamayacağı açıktır. Burada yeri gelmişken, dilde anlam karışmalarını önlemek için bilinçli ses değişmeleri olabileceğini savunan (!) nl bir Trkologumuza dildeki ses değişmelerinin kelimelerin anlamları ile ilgili olmadığı, ses değişmelerinin sadece fonemlerle ilgili olduğu gerçeğini bir türlü kabul ettiremediğimi belirtmek isterim. Bu Trkoloğa Saussure'un *A Course in General Linguistics*' i ile Bloomfield'in *Language* adlı kitabını okumasını salık verdimse de bu tavsiyemin bir işe yarayacağını hic sanmıyorum.

A.K.: Türkolojinin temel kaynakları nelerdir? Türkolojiye ilgi duyan dilbilimcilere ve dilcilere hangi kitapları okumalarını önerirsiniz?

T.T.: Türkolojinin temel kaynaklarının başında nl Türk dilcisi Kaşarlı Mahmud'un 1073'te tamamladığı *Divan Lgati't-türk* (Türk Lehçeleri Sözlüğü) adlı Türkçe-Arapça anısal sözlüğü gelir. Sözlük alanındaki öbür temel kaynaklar bence şunlardır: Radloff'un dört büyük ciltlik *'Türk Lehçeleri Sözlüğü'* (Sanktpeterburg 1893-1911), bir grup Sovyet Trkologu tarafından hazırlanan *Drevnetyurkskiy Slovar* (Leningrad 1969), Sir Gerard Clausen'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (Oxford 1972) adlı sözlüğü, ve SSCB'de konuşulan Türk dillerinin Türk dillerinden Ruşaya ayrı ayrı sözlükleri (bunlar arasında özellikle Pekarski'nin *Yakut Dili Sözlüğü* ile Yudahin'in *Kırgız Dili Sözlüğü* mükemmel sözlüklerdir). Burada Klaus Rhborn'un son yıllarda fasikül halinde yayımlamağa başladığı *Uigurisches Wörterbuch*

adlı Eski Uygurca sözlüğünün de bütün Türkologlar için çok önemli bir kaynak olduğunu belirtmek isterim.

Gramer alanında A.von Gabain'in *Alttürkische Grammatik* adlı Eski Türkçe grameri ile Eckmann'ın *Chagatay Manual* adlı Çağatayca grameri ve Deny'nin *Grammaire de la langue turc* 'ü Türkolojinin temel başvuru kitapları arasındadır.

Karl H.Menges'in *The Turkic Languages and Peoples* adlı eseri ile Nicholas Poppe'nin *Introduction to Altaic Linguistics* adlı Altayistiğe giriş niteliğindeki kitabı da Türkolojiye ilgi duyan dilbilimcilere ilk ağızda önerilecek kaynak eserlerdendir.

Son olarak, eski-yeni bütün Türk dilleri ve lehçeleri için kollektif bir eser olan *Fundamenta I (Philologiae Turcicae Fundamenta, Wiesbaden 1959)* adlı kitabın Türkolojinin vazgeçilmez temel kaynaklarından olduğunu belirtmeliyim.